

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 7

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1900–1906)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2005

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник Мирон КАПРАЛЬ

Автори коментарів: В.Александрович, М.Бандрівський,
М.Капраль, Я.Клиш, О.Купчипський, Ю.Лукомський, О.Мельник,
М.Мудрий, С.Панькова, В.Петегирич, А.Фелопок

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-439-5 (т. 7)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2005
- © Коментарі, автори, 2005
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2005

РОЗДІЛ I

АРХЕОГРАФІЧНІ
ПУБЛІКАЦІЇ,
ПЕРЕДМОВИ

[ВСТУПНЕ СЛОВО ДО т. VIII “РУСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ”]

Сим томом виконується обіцянка, дана видавництвом “Руської історичної бібліотеки” в передмовах до т. V і VII — видати збірку монографій про церковну унію М.Костомарова, О.Левицького й В.Антоновича (в першій передмові була заповіджена ще й стаття Іванишева). Ближче розваживши, ми постановили обмежитися лише на двох статтях, а то Ореста Левицького про внутрішній стан української церкви в XVI в. і Володимира Антоновича — про церковні відносини на Україні в XVII—XVIII в. Разом взяті ті розвідки складають певну цілість — дають образ церковних відносин на Україні-Русі в XVI—XVIII в.

Статті Костомарова (Южная Русь в конце XVI века — Монографии, т. III, гл. 1 — Подготовка церковной унии, гл. 2 — Бунты Косинского и Наливайка, гл. 3 — Уния) почасти заступлені далеко багатшою фактами статтею Ор[еста] Левицького — оскільки говорять про церковні відносини перед унією (гл. 1), почасти — новішими курсами церковної історії — оскільки оповідають історію переведення унії (в гл. 3); отже вони мають нині тільки історичний інтерес. Ще більш се треба сказати про статтю Іванишева (Сведения о начале унии, извлеченные из актов Киевского центрального архива, 1859, — в передмові до I т. I ч. “Архива Юго-Западной России” і в “Сочинениях” Іванишева)*, інтересну сумою актових відомостей, які вона в науковий оборот уперше вносила.

З двох надрукованих у сій книжці статей розвідка д. Ор[еста] Левицького появилася в 1883 р. в передмові до т. VI ч. I “Архива Юго-Западной России”; в передмові сій злучено досить механічно дві статті: про внутрішній стан українсько-руської церкви в XVI в. і про соцініанство в Польщі й на Україні (ся остання стаття друкована перед тим в “Киевской старине”, 1882 р.); осібно вийшла вона під титулом “Внутреннее состояние западно-русской церкви в польско-литовском государстве в конце XVI столетия и Уния”. З двох згаданих статей, там злучених, ми подали першу, бо друга має спеціальний характер; головна сила сеї статті лежить в образі церковних відносин XVI в.; екскурси в XIII—XIV ст. мають подекуди виразні помилки (напр., екскурс про виборні порядки в українській церкві XII—XIV в. не згоджується з фактами*); до зачіпленої на с. 16 справи крилосів відсилаємо до спеціальної розвідки д. Лотоцького в т. IX “Записок Наук[ового] т[овариства] ім.Шевченка”*. Стаття В.Антоновича вперше появилася як передмова до т. IV ч. I “Архива Юго-Западной России” в 1871 р., потім в його “Монографиях”, під титулом: “Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столе-

тия". Головно вона застановляється над заходами коло унії й становищем уніатів. Разом взяті ці статті зіставляють дві більші прогалини, котрі годі було заповнити перекладами якоїсь статті, — се історія переведення самої Берестейської унії та православного церковного життя, зосередженого коло Києва в XVII в.: для сих партій, кажу, годі було дібрати щось відповідне до перекладу: для історії Берестейської унії нема тепер монографії, яка б відповідала вимогам науковості й безсторонності; найновіше оброблена вона була в цілості в книзі еп[ископа] Ліковського (*ks. Edward Likowski, Unia brzeska. Rozpań, 1896, ст. 424*); оцінку її див. в "Записках Наук[ового] тов[ариства] ім.Шевченка", т. XIX; не стратили свого значіння розділи, присвячені Берестейській унії в "Истории русской церкви" м[итрополита] Макарія, т. IX (1879); можна також вказати ще біографії головних діячів унії Терлецького й Потія, зроблені Ор[естом] Левицьким (в "К[иевской] старине", 1882, I; і в "Памятниках старины в западных губ[ерниях]", VIII, 1885). Для історії українського православ'я в XVII в. на першій місці стоїть велика монографія: *Голубев, Петр Могила* (т. I, 1883; т. II, 1898; т. III заповіджено)*, що дає погляд і на попередні часи, далі Макарія "Ист[ория] р[усской] церкви", т. X—XII, т. III "Воссоединения Руси" Куліша, монографії до історії православних шкіл (*Голубев, История Киевской духовной академии [1888]* — перед Могилою; *Петров, Киевская академия во второй половине XVII в. (1895)*; *Jablonowski, Akademia Kijowsko-mohilańska, 1900*, недокінчена праця: *Эйгорн, Сношения малорусского духовенства с московским в царствование Алексея Михайловича ("Чтения" московські, 1894)**, розвідка Терновського про прилучення Київської митрополії до Московського патріархату в т. V ч. I "Архива Юго-Запад[ной] Росии"*.

Обидві статті, подані в сім томі, переложені д. М.Павликом і друкувалися під його доглядом; покажчик зладив д. М.Крушельницький.

На черзі стоїть (т. XXI) серія розвідок до історії суспільних верств на Україні — передовсім верстви селянської.

8 (21). VII. 1900

[Вступне слово до т. VIII “Руської історичної бібліотеки”]

Подається за першою публікацією: *Грушевський М.* Вступне слово // Руська історична бібліотека. — Львів, 1900. — Т. VIII: Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв. — С. III—VI. У 1991 р. цей том був перевиданий репринтним способом у Львові десятитисячним тиражем.

У виданні вміщені дві праці, перекладені з російської мови: *Левицький О.* Внутрішній стан західно-руської церкви в Польсько-литовській державі в XVI ст. та Унія. — С. 1—80; *Антонович В.* Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. — С. 81—146.

Про історію унії та унійних змагань від початку XX ст. існує надзвичайно багато літератури: основні вибрані позиції див.: *Ukraine und die kirchliche Union.* — Berlin, 1930; *Halecki O.* From Florence to Brest // *Sacrum Poloniae Millennium.* — Roma, 1956. — V. 5. — P. 9—444; *Bendza M.* Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674—1686. — Warszawa, 1987; *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich.* — Kraków, 1994; Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. — Львів, 1995; Держава, суспільство і церква в Україні в XVII ст. — Львів, 1996; Берестейська унія та внутрішнє життя церкви в XVII ст. — Львів, 1997; *Gudziak B.* Crisis and reform: the Kyivan metropolitanate, the patriarchate of Constantinople and the union of Brest. — Cambridge, 1998 (українською мовою: *Гудзяк Б.* Криза і реформи. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. — Львів, 2000).

с. 300 ...про статтю *Іванишева...* в “Сочинениях” *Іванишева* — Микола Іванишев (1811—1874) — відомий український та російський історик та археограф, про його історичні погляди та археографічну діяльність див.: *Лаптева Л.П.* Профессор университета св. Владимира Н.Д.Иванишев (1811—1874) и его деятельность в Киевской археографической комиссии // Український археографічний щорічник. — К., 1992. — Т. 1. — С. 47—58; *Андрейцев В.І., Короткий В.А.* Микола Іванишев. — К., 1999. М.Грушевський згадує статтю М.Д.Іванишева “Сведения о начале унии, извлечённые из актов Киевского центрального архива”, опублікованій в: *Русская беседа.* — 1858. — № 3. — С. 1—61; *Архив Юго-Западной России.* — К., 1859. — Ч. 1. — Т. 1. — С. 11—87 [передмова]; *Іванишев Н.Д.* Сочинения. — К., 1876. — С. 299—369.

...екскурс про виборні порядки в українській церкві XII—XIV в. не згоджується з фактами — М.Грушевський критично ставився до тези, яку висловив О.Левицький про участь мирян у виборі духовних осіб у княжу епоху; ширше про це див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Львів, 1905. — Т. 5. — С. 461—462.

...до зачіпленої на с. 16 справи крилосів відсилаємо до спеціальної розвідки д. Лотоцького в т. IX “Записок Науков[ового] т[овариства] ім. Шевченка” — йдеться про статтю: *Лотоцький О.* Соборні крилоси на Україні та

Білій Русі в XV–XVI в. // ЗНТШ. — Львів, 1896. — Т. IX. — С. 1–34. Олександр Лотоцький (1870–1939) — громадсько-політичний діяч, історик, письменник, дійсний член НТШ з 1900 р. Про його наукову діяльність див.: *Лотоцький О., Лотоцький Б.* Друковані праці Олександра Лотоцького: 1891–1983 рр. // Лицар праці і обов'язку. — Торонто, 1983. — С. 120–156.

с. 301 ...*Голубев, Петр Могила... т. III заповіджено* — третій том монументальної монографії Сергія Голубева про Петра Могилу (*Голубев С. Т.* Киевский митрополит Пётр Могила и его сподвижники. — К., 1883. — Т. 1; 1898. — Т. 2) не вийшов друком.

...*Эйгорн, Сношения малорусского духовенства с московским в царствование Алексея Михайловича ("Чтения" московські, 1894)* — ця розвідка В.Ейгорна виходила друком протягом 1893–1899 рр., див.: *Эйгорн В. И.* Очерки из истории Малороссии в XVII в.: сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича // Чтения в обществе истории и древностей российских. — М., 1893. — Т. 2. — С. 3–370; 1894. — Т. 3. — С. 371–570; 1898. — Т. 4. — С. 570–794; 1899. — Т. 1. — С. 795–922; 1899. — Т. 2. — С. 933–1104. Окр.: М., 1899.

...*розвідка Терновського про прилучення Київської митрополії до Московського патріархату в т. V ч. I "Архива Юго-Запад[ной] России"* — див.: *Терновский Ф. А.* Исследование о подчинении Киевской митрополии московскому патриарху // Архив Юго-Западной России. — К., 1872. — Ч. 1. — Т. 5. — С. 1–172.

М.К.

[Передмова до т. XXI "Руської історичної бібліотеки"]

Подаємо за першою публікацією: *Грушевський М.* Вступне слово редакції // Руська історична бібліотека. — Львів, 1901. — Т. XXI: Розвідки про селянство на Україні-Русі в XV–XVIII ст., ч. 1. — С. III–IV. Автограф зберігається в: ЦДІАУЛ. — Ф. 401, оп. 1, спр. 46, арк. 164–166.

У виданні були опубліковані дві статті: *Новицький І.* Начерк історії селянської верстви в Правобічній Україні XV–XVIII вв. — С. 1–112; *Антонович В.* Про правне та економічне становище селян у XVIII в. — С. 113–161.

До сьогодні історія українського селянства в багатьох аспектах маловивчена, про що свідчить зовсім нечисленна література. Окремі загальні праці про селянський стан на українських землях див.: *Барвинський В. А.* Крестьяне в Левобережной Украине в XVII–XVIII вв. // Записки Харьковского университета. — Харьков, 1909. — № 1. — С. 1–116; № 2. — С. 117–211; № 3. — С. 212–296 (окрема відбитка: Харьков, 1909); *Бойко І. Д.* Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. — К., 1963; *Історія селянства Української РСР.* — К., 1967. — Т. 1; *Маркина В. А.* Крестьяне правобережной Украины конца XVII в. — 1760 г. — К., 1971; *Гурбик А. О.* Еволюція соціально-територіальних спільнот в середньовічній Україні: волость, дворище, село, ся-

З М І С Т

	с. тексту	с. ком.
<i>М.Капраль</i> . Від упорядника	V	
Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ	1	
Сторінка з історії українсько-руського сільського духовенства (по самбірським актам XVI в.)	3	596
Лист кор[оля] Стефана Баторія до калги з р. 1577	76	602
Монах ворожитом	78	602
Причинки до історії роду Бибельських, зібрані арцибіскупом львівським Яном Прохніцьким. Подав Аристарх Крижановський ...	80	603
Два селянські контракти купна-продажі з початку XVI в.	90	605
Кілька грамот Володислава Опольського	95	606
Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в.	102	608
Козаки в 1470-х рр.	112	609
Незаплачене київське подимне	117	609
“Козаки” в Галичині 1605 р.	118	610
Матеріали до історії Коліївщини. I. Василянські записки й листи про Коліївщину.	120	610
Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1—80) (1361—1530)	140	612
Серія друга (ч. 81—132) (1531—1574)	227	619
[Вступне слово до т. VIII “Руської історичної бібліотеки”]	300	623
[Передмова до т. XXI “Руської історичної бібліотеки”]	302	624
[Вступне слово від редакції до т. XXII “Руської історичної бібліотеки”]	304	625
[Передмова до т. XXIII—XXIV “Руської історичної бібліотеки”]	306	625
[Передмова до т. III “Жерел”]	309	628
[Передмова до т. VII “Жерел”]	311	629
Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ	313	630
Бронзові мечі з Турецького повіту (Галичина)	315	630
Ковтки “київського типу” у сучасних кавказців	319	631
Печатки з околиць Галича	322	632
Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	325	632
Хронологія подій Галицько-Волинської літописі	327	632
До справи хронологічної зв’язі в Галицько-Волинській літописі.		
Кілька заміток до статті Б.Барвінського	388	638
Економічний стан селян в Сяноцькім старостві в середині XVI в. на основі описей королівщин	392	638

Економічне становище селян в Львівському старостві в середині XVI віку на основі описей королівщин	414	643
Чи маємо автентичні грамоти кн[язя] Льва?		
Критично-історична розвідка	442	646
Ще про грамоти кн[язя] Льва галицького.		
З приводу статті проф. Линниченка	461	652
Кілька заміток до “Чуда св. Климента папи римського”	472	653
Іще до “Чуда св. Климента папи римського”	475	654
“Люди в пенезех”	478	654
Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПРОЕКТИ	481	654
Огляд праць Н.Кондакова з історії староруської штуки	483	654
Київські мініатюри при Трірській псалтирі	495	657
Львівське Наукове товариство імені Шевченка і його внески у вивчення Південної Русі	505	659
[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка, 29 червня 1904 р.]	533	662
[Виступ на звичайних загальних зборах Наукового товариства ім. Шевченка, 19 цвітня 1905 р.]	535	663
Записка, предложена археографічній комісії в справі видання корпусу матеріалів до історії Козаччини	539	666
Розділ V. НЕКРОЛОГИ	541	668
Петро Лашкар'юв (Некролог)	543	668
Митрофан Дикарів (Некрологічна звістка)	545	669
Пам'яті Олександра Кониського	546	671
Матвій Симонів (Номис) (Некрологічна замітка)	557	682
Ізидор Шараневич (Некролог)	559	685
Мих[айло] Сухомлінов — Ів[ан] Жданов. Некрологічна замітка	562	689
Д-р Остап Терлецький. Некрологічна замітка	564	691
До некролога Остапа Терлецького	567	693
Олексій Андрієвський. Некрологічна замітка	569	694
Пам'яті Олександра Лазаревського	572	697
Тадей Рильський. Некрологічна замітка	580	707
Пам'яті Олексія Маркевича	581	709
П. Литвинова-Бартош. Некролог	592	716
Аристарх Крижановський. Некролог	593	717
[Вільгельм Онкен. Некролог]	595	718
КОМЕНТАРІ	596	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	719	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	736	
ПОКАЖЧИК	738	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 7

Серія “Історичні студії та розвідки (1900—1906)”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 14.07.2005. Підп. до друку 05.12.2005.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 63,85.

Умовн. фарбовідб. 64,25. Обл.-вид. арк. 56,39. Додрук. накладу 500 прим.

Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22. Вид. № 17. Зам. 556-5.

Державне спеціалізоване видавництво “Світ” 79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапазитивів на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 7: Серія “Історичні студії та розвідки (1900—1906)”. — 2005. —
792 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-439-5 (т. 7).

Сьомий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1900—1906 рр. У ньому вміщені археографічні публікації, передмови, історичні статті, огляди, рецензії та некрологи пам’яті видатних постатей того часу.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-439-5 (т. 7)